

הרב יהושע הגר-לאו

השקפת הרמב"ם על השתתפות נשים במלחמה*

ראשי פרקים

- א. בתורה – רמזים בלבד
- ב. עמדת חז"ל תלויה בפרשנות
- ג. השקפת הרמב"ם
- ד. לא יהיה כלי גבר על אשה
- ה. סיכום

★ ★ ★ ★ ★

הרמב"ם, כפוסק שהתייחס גם לענינים שלא נוהגים בימינו, כמו בית המקדש, קרבנות, טומאה וטהרה, פוסק גם ב"הלכות מלכים ומלחמותיהם". כשאנו באים לברר את דעתו בנושא הנדון, הרי שעלינו לצעוד גם אנו בדרכו, להביא ממקורות חז"ל ומפרשיהם. נוסף ונדגיש כי, הנושא "השתתפות נשים במלחמה" אינו זהה עם הנושא: גיוס נשים לצבא. יש אמנם קשר ביניהם, ובמידה מסוימת, זה תלוי בזה, אבל אין זהות מוחלטת בין שני הנושאים. ועוד נוסף ונדגיש: אין המאמר בא לפסוק הלכה למעשה, אלא לברר ולהטעים את שיטת הרמב"ם בלבד.

א. בתורה – רמזים בלבד

אין בתורה התייחסות ישירה לנידון, אבל יש שמוצאים בה רמזים, לפיהם, שוללת התורה השתתפותן של נשים במלחמה. יש מי שרוצה להסיק (הרב א' נבנצאל, תחומין ה', עמ' 364) מהעדר איזכור נשים במפקדים של מדבר סיני (במדבר א) וערבות מואב (שם כו), שנועדו להכין את הצבא למלחמה ולכבוש הארץ, שנשים לא

* ידגש, כפי שמחבר המאמר מצוין בתחילת מאמרו, שהמאמר דן אך ורק בהשתתפות נשים במלחמת מצוה ע"פ הבנתו בדעת הרמב"ם. אין בכך כל התייחסות לנושא גיוס נשים לצבא בימינו, אשר בנוגע לו ידועה פסיקת הרבנות הראשית, שאין נשים מתגייסות לצבא.

השתתפו במלחמה לעולם. אחרים מנסים למצוא סימן לכך בדברי בני גד ובני ראובן: "טפנו, נשינו, מקננו וכל בהמתנו יהיו שם בערי הגלעד, ועבדיך יעברו כל חלוץ צבא לפני ד' למלחמה" (שם לב, צ). פסוק זה מלמד, לפי דעתם, שהנשים נשארו בעבר הירדן המזרחי ולא עברו את הירדן כחלוצי הגברים.¹ יש מי שמוכיח מהמסופר על מלחמת גדעון עם המדיינים, "ויקחו את צדה העם בידם" (שופטים ז, ח) – "שנשים לא ירדו אתם למלחמה", "ואם באו אתם למלחמת מצוה זו גם נשיהם, למה היה להם להצטייד בלחם יבש וניקודים מידי החוזרים, והלא נשותיהם היו אופות להם לחם חם מידי יום ביומו?" (הרב ש' מן-ההר, תחומין ד, עמ' 68)

אין צורך לומר שהנ"ל אינן ראיות של ממש, אלא אפילו כרמזים בעלמא אין לראותם. העדר איזוכורן של נשים במפקדים הצבאיים, איננה תופעה בלעדית למקרה זה. כך הוא סגנון התורה ודרכו של התנ"ך בכלל. החל מרשימת התולדות מאדם עד אברהם (בראשית י), ועד המנינים האחרונים בדברי הימים (א א-ח), כאשר בודאי לא נעדרה מהם נוכחותן של נשים. בכל זאת מציינים את השתלשלות הדורות, הלידות והמוות של אנשים בלבד.

הפסוק של בני גד ובני ראובן מוכיח עוד פחות שנשים לא השתתפו במלחמה. לפני הפסוק הזה, הם מזכירים רק "ועדים לטפנו" (במדבר לב, טז). כך גם בתנאיו של משה רבנו – "בנו לכם ערים לטפכם" (שם כד). משמע, שרק הטף נשאר בערי הגלעד. אין, איפוא, מובנו של הפסוק "טפנו נשינו", אלא שנשים נשארו לטפל בטף, כדבר טבעי ורגיל. אבל אין לקבלו כשולל השתתפותן של נשים, ככלל, במערכות לכבוש הארץ. עוד יותר רחוקה מלהתקבל על הדעת היא המסקנה ממעשיהם של אנשי גדעון, "ויקחו את צדה העם בידם". הרי במקרה מיוחד זה הוחזרו גם רוב האנשים – בודאי, גם הנשים היו בין החוזרים – האין זה פשוט שההולכים למלחמה יצטיידו בצדה של החוזרים לצורך הימים הראשונים, ולא יסמכו שתבואנה נשותיהם בסערת הקרב להביא להם לחם טרי?

הוא הדבר שנאמר לעיל: אין בתורה הוראה או סימן של עובדות בענין השתתפותן או אי-השתתפותן של נשים במלחמה.

ב. עמדת חז"ל תלויה בפרשנות

לעומת ההעדר בתורה, יש בחז"ל התייחסות לנושא, אולם, גם שם, לא בנוסח הלכתי מובהק, אלא כציון הרגל מקובל, סגנון אגדי – מדרשי וכדומה. אפילו מקורות שמדווחים הלכתית, מתפרשים כמשל ומליצה ולא כמחייבים. נוסף לכך,

1. הרב כהנא פישל טכורש, התורה והמדינה ב, עמ' צה, מסתמך על רלב"ג בפרשת שופטים. עיי"ש. אין שם חוספת על הפסוקים.

שוררת אי בהירות במקורות מפאת מסקנתם הבלתי אחידה – מהם, שלא רואים בעין יפה גיוס נשים לצבא ולמלחמה; ומהם שמשמע נשים יוצאות. כראיה לשלילת השתתפות נשים, רגילים לצטט אימרת חז"ל השגורה בפי כל: "דרכו של איש לעשות מלחמה, ואין דרכה של אשה לעשות מלחמה" (בבלי, קידושין ב.ב.) וכן: "איש, דרכו לכבוש; ואין אשה, דרכה לכבוש" (בבלי, יבמות סה.ב.). מובן, כי אימרות מעין אלה, אינן בגדר הוראה וחובה, אלא ציון הרגל מקובל בחברה, כערות הביטויים "דרך" "דרכה", בדומה למאמר: "אין דרכה של אשה לחזור אחרי בתי דין" (בבלי, גיטין מא.א.). ברור, שאין זה איסור, שהרי יש שאשה חייבת ללכת לבית דין להעיד. הרב זיין, הנמנה עם האוסרים שתוף נשים במלחמה (להלן), מסכים: "שבמקורות אלה אין המדובר במלחמה עצמה, אלא על נידונים אחרים, והלשון אינה הלכתית מוחלטת."²

אולם הוא מוצא מקור אחר בתלמוד, שלא זו בלבד שאין זה מקובל ולא ראוי שאשה תצא למלחמה, אלא יש גם איסור שאשה תשתתף במלחמה עם כלי זין. וזאת, בהסתמך על דברי רבי אליעזר בן יעקב (בבלי, נזיר נט.א), האומר: מנין שלא תצא אשה בכלי זין למלחמה? ת"ל, לא יהיה כלי גבר על אשה ולא ילבש גבר שמלת אשה" (דברים כב.ה) – "שלא יתקן איש בתיקוני אשה.

המחבר סבור שהמלה "למלחמה" נסובה על "לא תצא אשה", היינו, אשה לא תצא למלחמה עם כלי זין. אולם, יתכן מאד, ויש סימוכין לכך, שכוונתו אחרת. דבריו של ראב"י מובאים בביתא, כניגוד לת"ק המסיק מהפסוק "לא יהיה כלי גבר על אשה" – "שלא ילבש איש שמלת אשה, וישב בין הנשים; ואשה שמלת איש, ותשב בין האנשים". היינו, שהחלפת הבגדים והעלמת נושאייהם תוך כדי התקרבות של נשים ואנשים, אסורה לפי התורה. ראב"י מחמיר יותר, וסובר שלא רק לשבת בין אנשים אסור, שאז רובץ החטא על הפתח, אלא גם לצאת לרחוב, חגורת חרב וכלי זין, כמו שנוהגים אנשים, גם זה בגדר "לא יהיה כלי גבר על אשה". כך נראה גם מפרוש המאירי את תוכן הברייתא, המסכם: "כללו של דבר, שלא ישתמש זה בדבר הנהוג לזה דרך תחבולה והכנת ניאוף." לפי זה תהיה המלה "למלחמה" – שבדברי ראב"י – פירוש למילים כלי זין. איזה כלי זין? כלי זין למלחמה. כמו שהיה אומר, שלא תצא אשה בכלי מלחמה. כך הסברו של הרב לזין.³ אמנם מרש"י (נזיר שם) משמע שהאיסור חל גם על יציאת אשה למלחמה בכלי זין. שכן בבארו את דברי ראב"י הוא מצטט ממקורות קדומים – תרגום ומדרשים⁴ –

2. הרב זיין, לאור ההלכה, עמ' כה. ראה גם הסבר משכנע של הרב י' שביב, תחומין ד, עמ' 79.
3. הרב יששכר הלוי לזין, התורה והמדינה קובץ היו, עמ' נה. להלן נראה, שהמחבר איננו יחיד בפירוש זה.
4. תרגום שופטים ה, כו; ילקוט שמעוני שם; מדרש משלי לא, יט, ועוד.

מבלי לציין אותם: "וזה שמצינו ביעל אשת חבר הקניני, שלא הרגתו לסיסרא בכלי זין, אלא כמו שנאמר ידה ליתד תשלחנה." אבל, אפשר שכוונת רש"י ומקורותיו, "שלא היתה רגילה בכלי זין, מפני צרדי האיסור שיש בלא יהיה כלי גבר, בלי מלחמה או במלחמת הרשות. לכן השתמשה ביתד האהל, שהיתה רגילה בנטיית אהל (הרב לזין, שם). פירוש זה להתנהגותה של יעל, שנראה קצת דחוק, יש לו סמך בלתי ישיר במדרש, המתאר את חלקה של דבורה הנביאה במלחמת הקישון. יתכן שרצוי ואף הכרחי לפרש כך את המדרש המושקע ברש"י, כי עי"ז יימנע מעין עימות אידיאולוגי-הילכתי, בין שתי הגיבורות במלחמה זו, וכן יתישבו ויתואמו שני מדרשים, באופן שלא יתנגדו זה לזה.

על הפסוקים "ותשלח ותקרא לברק בן אבינועם ... ויאמר אליה ברק: אם תלכי עמי, וחלכתי; ואם לא תלכי עמי, לא אלך" (שופטים ד, ר"ח) מובא במדרש (ב"ר מד,): רבי יהודה ורבי נחמיה. רבי יהודה אומר: אם תלכי עמי לקדש (מתנות כהונה: שם היה גר ברק), אלך אתך לחצור (מקום האויב, יבין מלך חצור); ואם לא תלכי עמי לקדש, לא אלך אתך לחצור. רבי נחמיה אומר: אם תלכי עמי לשירה, אלך עמך למלחמה; ואם לא תלכי עמי לשירה, לא אלך עמך למלחמה. ותאמר: הלך אלך עמך.

לפי שני החכמים נענתה דבורה להצעת ברק, ויצאה למלחמה. לצורך הבירור הנוכחי, אין חשיבות לתפקידה ולפעולתיה של דבורה במערכה. עובדה היא שיצאה, השתתפה, ואף הנהיגה את המלחמה. ואילו יעל, מתוך צדיקות, כביכול, לא השתמשה בכלי מלחמה אפילו בביתה, כפי שעשוי להתקבל מהתרגום: "טובתא יעל איתת חבר, דקיימא לא תהוי תיקון זיין דגבר על איתתא וכו'". בעל הילקוט (ילקוט"ש שופטים רמז נו) מרחיב את הרעיון, כשהוא כותב:

זהו שאמר הכתוב "ידיה שלחה בכישור" (משלי לא, יט) — זו יעל שלא הרגתו בכלי זיין, אלא ביתד, דכתיב "ידה ליתד תשלחנה". ומפני מה לא הרגתו בכלי זיין? לקיים מה שנאמר "לא יהיה כלי גבר על אשה".

ברור שאין כוונת בעלי המאמרים לומר, שאם היתה הורגת את סיסרא בחרב, היתה עוברת על לאו, גם אם הדבר נדרש למילוי תפקידה. אין לך טעות גדולה מזו. חז"ל משבחים את יעל, שעברה עבירה עם סיסרא, כדי להקל על ביצוע משימתה, להורגו בשינה. לדעתם, עולה יעל על האימהות שרה, רבקה, רחל ולאה, ומכנים את העבירה עבירה לשמה.⁵ האם היתה נמנעת מלעשות "עבירה" נוספת לשמה, להרוג את מפקד צבא האויב בחרב, למען הנצחון במלחמה? בצדק מעיר הרב הלוי, הרב הראשי לת"א:

אלמלא מצאה יתד, היעלה על הדעת שהיתה נותנת לאויבו הגדול של עם

5. נזיר כגב; רש"י שם; וכן תוספות יבמות קג, א ד"ה והא; הריות י, ב.

ישראל באותה שעה, לצאת מביתה חי, כדי לא להשתמש בחרב! זה דבר שאין הדעת סובלתו, ואין ספק שהיתה הורגתו בחרב.⁶

אפשר להמשיך את קו המחשבה, שאפילו אם היה ברשותה יתר, אלא שלא היה מספיק כח בידה לתקוע אותו ברקתו של המפקד, טרם יתעורר משנתו, גם אז היתה משתמשת בחרב שהורמנה לה. כוונת בעלי המאמרים דלעיל היא, להמחיש באמצעות העובדה של יעל, את המסקנה מהפסוק "לא יהיה כלי גבר על אישה", לפי פירושו של ראב"י. לאמור: אמנם אסור לאשה לצאת חגורה בחרב שהוא כלי גבר, אבל למען נצחון במלחמה, לשם מיגור אויב בדרך היעילה ביותר, יכולה וצריכה אשה למלא כל תפקיד שמסוגלת לבצע, כולל שימוש בכלי זין.⁷ לפי זה נהגו שתי הנשים, דבורה ויעל, לפי עקרון זהה, והמדרשים אינם סותרים זה את זה.

ממקורות חז"ל, שהובאו עד כאן, יוצא, שאין הוראה מפורשת וחד-משמעית בענין השתתפות אשה במלחמה. יתירה מזו, מסתבר, שלא רק אימרות חכמים ומדרשי פסוקים עשויים להתפרש באופנים שונים, אלא אפילו משנה העוסקת באופן ישיר בהלכות מלחמה, ומפרטת את הדינים של המשתתפים בה והחוזרים ממנה, גם אותה יש שמוציאים ממובנה הפשוט. כתוב במשנה (בבבלי, סוטה מד,א):

במה דברים אמורים (שיש חוזרים מעורכי המלחמה)? במלחמת הרשות, אבל במלחמת מצוה הכל יוצאים, אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה.

הרב ב' אפשטיין מסביר:

וצריך לומר, דאין הלשון בדוקא, אלא הוא ע"ד מליצת הכתוב (יואל ב) "יצא חתן מחדרו וכלה מחופתה". והכוונה שנשבתה כל שמחה, עד שהכלה שבה מחופתה לביתה, מפני שחתנה יוצא למלחמה.⁸

לפי זה מתבקש להמשיך את הפירוש לחלק הראשון של המשפט "יצא חתן מחדרו", שגם הוא מליצה הנמשכת אחרי הפסוק בספר יואל, האמנם!?

הרב ולדינברג (הלכות מדינה ח"ב שער ג פ"ו) מעלה אפשרות לבאר את המשנה בדרך משל, כדרך שהירושלמי (תענית פ"ב ה"א) דורש את הפסוק ביואל: "יצא חתן מחדרו" – זה ארון, "וכלה מחופתה" – זו התורה; ד"א: חתן מחדרו – זה הנשיא, וכלה מחופתה – אב ב"ד. המחבר סבור, "ואולי ביאר כן הירושלמי בכוונה גם להאמור כאן בסוטה". בדרך עוד יותר רחוקה מהפשט מפרש הרב נבנצאל (תחומין ד):

ואשר לביטוי "חתן יוצא מחדרו וכלה מחופתה", אם רוצים לפרשו בדוקא,

6. עשה לך רב ח"ג עמ' צב. לחוות דעת זו השלכות מרחיקות לכת בתנאים ובמציאות של כלי הנשק בימינו.

7. אבחנוה זו מציע הרד"ק (שמואל ב כג, כ; מלכים א ב, כה) בקשר לטומאת כהן. "אסור לכהן להטמא למתים, (אבל) להלחם באויבי ד' הוא מצוה..."

8. תורה תמימה, דברים כ אות לו. כעין זה מפרש רד"ז את הרמב"ם, ראה להלן.

יש לפרשו (בנוגע לכלה) במשמעותו המקורית ביואל ב, שתצא להתפלל בעד החתן ובעד כל עם ישראל.

במשנה, ברמב"ם ובמפרשים אחרים, אין למונח "יוצאים" (בנושא מלחמה) פירוש אחר מלבד יציאה למלחמה. לאן תצא הכלה להתפלל? ולמה לא לפרש כך גם לגבי חתן שיצא להתפלל, כמו שנאמר ביואל?

לעומת פרושים אלה המוציאים את המשנה מפשוטה, סבורים אחרים, כמו תפארת-ישראל (סוטה ח,ז), שאמנם "אשה לא בת מלחמה — רק לספק מים ומזון ולתקן הדרכים, אף היא יוצאת." גם הרש"ש (סוטה, שם) מסיק מהמשנה "משמע, דגם נשים יוצאות למלחמה", ומוצא לנכון להדגיש: "וחידוש הוא." ומוסיף: "ואולי אינן יוצאות אלא לבשל ולאפות וכדומה לצורך הגברים אנשי המלחמה." מפרשים אלה תופסים את המשנה כפשוטה, אבל מסייגים את כוונתה לאספקת מים ומזון לחיילים בחזית, ולא ללחימה ממש.

מדבריו של בעל משך-חכמה (הפטרה לפר' בשלח) בקשר למעשיה של יעל נראה, שבמלחמת מצוה משתתפות נשים בכל התפקידים. הוא כותב:

אצל יעל במלחמת מצוה גם נשים מצוות, כמבואר סוף סוטה, אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה. לכן נקראת עבירה לשמה.

משמע, שמדמה המעשה של יעל להלכה שבמשנה, המלמדות הדדית זה על זה: א. פירשה של המשנה כפשוטה, ולפיה פעלה יעל כאשר הרגה את סיסרא. ב. יעל, שחז"ל מעריכים אותה שעשתה עבירה לשמה כנ"ל, נהגה לפי הכלל-ההלכה שבמשנה, שבמלחמת מצוה גם נשים משתתפות. כאמור, אין בחז"ל הלכה מפורשת ומוחלטת שאינה נתונה בסבך הפרשנויות. אפילו במשנה שנראית פשוטה, המועתקת כלשונה בכל המקורות המאוחרים, גם היא ופירושה שנויים במחלוקת. גם לה מיחסים כוונות שונות, ואף מנוגדות.

ג. השקפת הרמב"ם

הרמב"ם (הל' מלכים ז,ד) מעתיק את המשנה מלה במלה:

בד"א, במלחמת הרשות, אבל במלחמת מצוה, הכל יוצאין, ואפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה.

איש אינו מעלה על הדעת לפרש דבריו אלה שבספרו ההלכתי — המדויק והמנוטח היטב — כמשל ומליצה. בכל זאת, יש מפרשים אותם שלא כפשוטם, או מגבילים משמעותם. הרדב"ז (על הרמב"ם, שם) היה הראשון שהתקשה בהלכה שברמב"ם, ושאל:

וכי דרך הנשים לעשות מלחמה, דקחני "וכלה מחופתה", והא כתיב (תהלים מה,יד): "כל כבודה בת מלך פנימה"!!

הוא מתרץ שני תירוצים שניכר בהם היסוס ופקפוק:

וי"ל דה"ק, כיון דחתן יוצא מחדרו, כלה יוצאת מחופתה, שאינה נוהגת ימי חופה. ואפשר דבמלחמת מצוה הנשים היו מספקות מים ומוזן לבעליהן, וכן המנהג היום בערביות.

בתירוץ הראשון אין רצונו לומר שהמשפט ברמב"ם הוא מליצה ונגררת אחרי הפסוק ביואל, אלא נדחק לפרש שהמילים "וכלה מחופתה" אינן פסק הלכה, אלא תוצאה עוברתית של החלק הראשון "חתן מחדרו". נראה, כי המחבר אינו שבע רצון מתירוצו, ולכן הוא מעלה את האפשרות השניה בכוונת הרמב"ם, שנשים לא יוצאות להלחם אלא לספק מים ומוזן. אולם, אין בהבדל זה כדי לתרץ את הקושיא שהוא בעצמו מקשה מהפסוק "כל כבודה וכו'", "וכי דרך נשים לעשות מלחמה?!" הרב לוי (התורה והמדינה ה'ו) מעיר על כך, ושואל:

לפי דברי בעל מגילת אסתר (ספר המצוות ל"ח שיא) שגם הספקת מים ומוזן הוא חלק מעבודת הצבא, וסוף כל סוף אין זה "כל כבודה" וכו', ומה מתקן בזה? וחוף מזה, האם אפשר להגביל שההספקה תהיה רק לבעליהן? והאם אפשר להבטיח בזמן מלחמה שלא יתפרדו זה מזה? א"כ שוב נשאר החשש שמא תבוא לידי זנות.

אין מנוס מן המסקנה שהרמב"ם אינו רואה את ההדרכה לצניעות של "כל כבודה", כתופסת בשעת מלחמת מצוה, והפתרון של אספקה לבעלים אינו משנה מבחינה זאת ולא כלום.

הרב ישראלי (התורה והמדינה ח"ב, עמ' צה, בתור הערת עורך) מציע נימוק אחר לאי שיתופן של נשים במלחמה, ומחזק את תירוץ השני של הרדב"ז תוך נסיון להתאים לתנאים וסדרי אספקה המקובלים בימינו. הוא כותב:

ובזה יש לתת נימוק נוסף ע"ז שכתב הרדב"ז, כי לב הנשים רך מטבען ואינן מסוגלות לעמוד בקשרי מלחמה. וכן מצוינו לנביא, כשרצה לציין חולשת לבם של אנשי הצבא, דימה אותם לנשים (ירמיהו נא, ל). וע"כ אין לשתפן במלחמה, ואפילו במלחמת מצוה, כדרך שנשלחים הביתה היראים ורכי הלכב בכל סוגי המלחמה. אולם תפקידים מעין סיפוק מים ומוזן, אע"פ שאינם כיום באותה צורה של הימים הקדמונים "שמספקות לבעליהן דוגמת הערביות", כפי שהזכיר הרדב"ז, מכל מקום יש למצוא צורה מתאימה.

מובן שאין בתוספת הסבר זה כדי לפתור את הבעיה של "כל כבודה", אבל הוא מחזק את התפיסה בדברי הרמב"ם – המוסברים ע"י הרדב"ז – שמבחינה עקרונית אין מניעה לשיתוף אשה במלחמה, תוך התאמת התפקיד לכוחה הפיזי והרגשי. ובכך אין אשה שונה מהותית מאנשים מוגבלים גופנית, או שאינם יכולים לעמוד בקשרי מלחמה. הנצי"ב מאשר זאת במשפט קצר: "שבטבע האשה לא תוכל לחגור חרב, אם

לא שתרגיל עצמה בכך איזה משך ימים" (העמק דבר, דברים כב,ה). כלומר, על המוגבלות הטבעית של הנשים ניתן להתגבר ע"י אימונים ותרגילים מתאימים במשך זמן קצר.

מן האמור יוצא, כי כל המפרשים תמימי דעים, שכוונת הרמב"ם כפשוטם של המילים, היינו, שבמלחמת מצוה רשאית ואף חייבת אשה להשתתף, לפי אפשרויותיה. בעל מנחת-חינוך מדגיש זאת לפחות שש פעמים (במצוות תקכה, תקכו, תקסו, תרג, תרד, תרה). בכולן מעיר המחבר על ספר החינוך, הפוטר נשים מלקיימן, שלדעת הרמב"ם נשים מצוות עליהן. לדוגמה. במצוה "יד תהיה לך על אונך" (תקסז), כותב מנחת-חינוך:

ומה שכתב הרהמ"ח, דנוהג בזכרים וכו' – באמת, במלחמת מצוה ג"כ נוהג א"כ נוהג בנשים ג"כ.

ר' יצחק בן גיאת המפרט את שלושים המצוות שנשים פטורות מהן, לדעת רס"ג – מונה ביניהן "ויוצא צבא כל זכר" (תשובת הגאונים, הוצאת ליק תשובה קכ). הרב אייגיש, בספרו מרחשת (ח"א סי' כב), סבור ג"כ שיש חילוקי דעות בין הרמב"ם לבין ספר החינוך לגבי ענינים השייכים לנושא מלחמה. הוא מסביר את הרקע של המחלוקת, ומייחס לרמב"ם את הרעה "כלה מחופתה" – כפשוטה, נשים חייבות במצוות מלחמה. מחברים נוספים⁹ מנסים ליישב את החינוך, שלא יסתור את המשנה ואת הרמב"ם, ע"י אבחנות קשות ומסובכות. הסכריהם מאשרים את הערכתו של מנחת-חינוך בדעת הרמב"ם, שההלכה כפשוטה. מלבד ההלכה הפסוקה, "כלה מחופתה", מביע הרמב"ם דעתו בעקיפין – מכלל לאו אתה שומע הן – בדבר השתתפות נשים במלחמה. במסגרת ההלכות בנושא מינוי מלך, כותב הרמב"ם (הל' מלכים א, ד"ה):

אין מעמידין אשה במלכות שנאמר "עליך מלך" – ולא מלכה. וכן כל משימות שבישראל, אין ממנים בהם אלא איש.

ע"כ בהלכה ה'. בהלכה שלפני זה, בענין גרים, הוא מפרט את המשימות שאין מטילים עליהם. וז"ל:

אין מעמידים מלך מקהל גרים, אפילו אחר כמה דורות, עד שתהיה אמו מישראל, שנאמר "לא תוכל לתת עליך איש נכרי אשר לא אחיך הוא" (דברים יז, טו). לא למלכות בלבד, אלא לכל שררות שבישראל, לא שר צבא, לא שר חמישים או שר עשרה, אפילו ממונה על אמת המים שמחלק ממנה לשדות, ואין צריך לומר דיין או נשיא, שלא יהא אלא מישראל, שנאמר:

9. ה"ר י"ד סלוביציק בספר היובל להרב לוינטל; שו"ת אבני-נזר אור"ח סי' תקט. קשה לקבל את הקביעה שמלחמה היא מצוות עשה שהזמן גרמא, אם משום שאין מלחמה בלילה (מרחשת) אם משום ששבת לא זמן מלחמת יחיד (אבני-נזר).

"מקרב אחיך תשים עליך מלך" – כל משימות שאתה משים לא יהו אלא מקרב אחיך.

מתקבל על הדעת, שבההלכה ה', שבה משתמש הרמב"ם בביטוי "משימות" ללא כל פירוט, הוא סומך על הנאמר בהלכה ד' הקודמת בענין גרים, המפרטת את המשימות שאין להטיל על גרים, וממילא גם על נשים. נאמר שם, בין השאר, "לא שר צבא לא שר חמשים או שר עשרה", משמע רק מינוי פיקודי – "שררות" – נשלל מגרים ומנשים, ולא שרות בצבא ובמלחמה כאחד החיילים.

מקור אחר ברמב"ם מאשר בעליל, שלא זו בלבד שמוותר לנשים להשתתף במלחמת מצוה, אלא שהן חייבות בכך. זו לשונו בספר המצוות סוף שורש יד): וידוע, שאין הנשים דנות ... ולא נלחמות במלחמת הרשות, וכל מצוה ... או במלחמת הרשות, אינו צריך לומר, וזאת אין הנשים חייבות בה. פעמיים מודגש "מלחמת הרשות". מכלל לאו אתה שומע הן, שלמלחמת מצוה חייבות נשים לצאת, כפשוטה של המשנה ושל ההלכה ב"יד החזקה".

ד. לא יהיה כלי גבר על אשה

הרב זיין – הסובר כמוזכר למעלה: "יש איסור על השתתפות נשים במלחמה", מטעם "לא יהיה כלי גבר על אשה", לפי הדרש של ראב"י – מעיר על דברי הרמב"ם הנ"ל בספר המצוות, בנוסח של השלמה ואין ברירה: "אין לנו אלא לומר, שכוונתו בלי כלי זין". כל זאת לפי הבנתו את המשפט של ראב"י "לא תצא אשה בכלי זין למלחמה", שהאיסור חל גם על יציאה למלחמה, ולא רק ליציאה לרחוב וכדומה. האם הכרחי ליחס לרמב"ם דעה זו? הרמ"ם (הל' ע"ז יב,ו) מביא את הדין של ראב"י בזה"ל: "לא תעדה אשה עדי האיש, כגון שתשים בראשה מצנפת או כובע, או תלבש שריון וכיוצא בו", ומציין כסף-משנה: "ופסק רבינו כראב"י, שמשנתו קו ונקי" (בניגוד לת"ק). ז"א, שהרמב"ם מבין את הדרש של ראב"י, שאסור לאשה להתקשט בכלי זין, כפי שמעידים הביטויים "תעדה" "עדי" – מטעמים שיוכאו להלן – ולא שאסור לאשה לצאת למלחמה.¹⁰ יושם לב, שהרמב"ם לא מזכיר את המלה "במלחמה". אחרונים הרגישו בהשמטה זו – "ואין דרכו של הרמב"ם לשנות מדברי המקורות ללא צורך". כדברי הרב ח"ד הלוי (שם). את ההשמטה המכוונת מפרשים באופנים שונים. הרב צ"י קוק מעיר (בהערות לספר משפט המלוכה בישראל, של ר"ש פדרבוש, עמ' 142) – בדומה למה שהוזכר קודם: ברמב"ם הל' ע"ז פי"ב, ובשו"ע י"ד קפ"ב, השמיטו "במלחמה" שבגמרא.

¹⁰ ראב"ע (דברים כה) אינו סובר כך. לדעתו, מכון הפסוק ליציאה למלחמה, אולי רק למלחמת הרשות.

י"ל, שזה תואר לכלי זין, ולא יציאה למלחמה, אלא לבוש המיועד למלחמה, וצ"ב.

יתכן גם, שהגירסא של הרמב"ם בגמרא היא כך, בלי המלה "במלחמה". פירושו של דבר: "הרמב"ם אוסר התקשטות של נשים בכלי גבר, בכלי זין, לשם התהדרות והופעה גברית¹¹ ברחוב, בחברה ובמסיבות חשק, אבל אין כל ענין של התקשטות בעת יציאה למלחמה, לשדה הקרב, באוירה של מהומה ושפיכות דמים. בספר המצוות חוזרת ומובלטת גישה זו של הרמב"ם ביתר שאת. בל"ת לט הוא כותב בזה"ל:

שהזהירנו מהמשך אחר חוקות העכו"ם, שתהיינה הנשים לובשות בגדי האנשים ושיתקשטו בתכשיטיהם. והוא אומר: "לא יהיה כלי גבר על אשה". וכל אשה שתקשט באחד מתכשיטי האנשים המפורסמים בעיר ההיא שזה הוא תכשיט מיוחד לאנשים – לוקה.

במצוה שאחרי זה (ל"ת מ), המכוונת לגבר, הוא כותב:

שהזהירנו מהתקשט האנשים בתכשיטי הנשים. והוא אומר: "ולא ילבש גבר שמלת אשה". וכל אדם שיתקשט כן או לבש מה שהוא מפורסם במקום ההוא שהוא תכשיט מיוחד לנשים – לוקה.

בשתי המצוות מצויות המילים קישוט ותכשיט לא פחות מ־9 פעמים (הן חוזרות בהמשך עוד 5 פעמים, מלבד המילים זהב, פנינים ועוד). האין זה מחייב מסקנה, שהלאו של "לא יהיה כלי גבר על אשה", גם לפי הדרש של ראב"י, שהרמב"ם פוסק כמוהו כדלעיל, מיוחד להתקשטות האשה בכלי זין והתחזותה לגבר במגמות שליליות?

בלתי מובנת, לפי זה, מסקנתו של הרב ב' אפשטין (תורה תמימה דברים כב אות מא) מדברי ראב"י. הוא כותב:

מפשטות לשון הדרשה, שלא תצא אשה בכלי זין למלחמה, משמע מפורש דרך למלחמה אסורה לצאת בכאלה, והוא הדין בענינים השווים למלחמה, כגון בריב ומצה עם איש וכדומה.

נוכחנו, כי הרמב"ם חוזר ומדגיש, גם ב"ד החזקה" גם בספר המצוות, שהאיסור חל על התקשטות, ללא כל זכר וסימן למלחמה. אדרבה, הוא משמיט את המלה הזאת, ובודאי מתוך כוונה תחילה.

אישור וחיזוק גישה זו בדעת הרמב"ם ניתן לקבל, כאשר מעיינים בטעמי מצוות אלו, כפי שהוא מבאר אותן בשני מקומות. בהמשך לתמצית ועיקר המצוות שהובאו קודם, מטעים הרמב"ם בספר המצוות:

11. מלבי"ם, דברים כב: "תפס לשון כלי ולשון גבר – כלי גבור מלחמה".

ודע, שזאת הפעולה, כלומר, היות הנשים מתקשטות בתכשיטי האנשים, והאנשים מתקשטים בתכשיטי הנשים, פעמים יעשו לעורר הטבע לזימה, כמו שהוא מבואר בספרים המחוכרים לזה; והרבה מה שיושם בתנאי בעשיית קצת הטליסמא, ויאמר: אם יתעסק בו אדם ולבש בגדי נשים ויתקשט בזהב ופנינים והדומה להם, ואם היתה אשה תלבש השריון ותזדיין בחרבות. וזה מפורסם מאד אצל בעלי הדעת הזאת.

היינו, שני טעמים למצוות אלו: פיתוי; והכנה לזנות ופלחן אלילי (זו ודאי הסיבה שרשם את המצוות בהלכות עבודה זרה). "בספרים המחוכרים לזה", שהכוונה – בין השאר – לספרו המחקרי "מורה נבוכים", מובאים הטעמים בין מצוות אחרות, שיסודן, לדעתו, הימנעות מאלילות ודרכי האמורי:

והוא גם הטעם באומרו "לא יהיה כלי גבר על אשה, ולא ילבש גבר שמלת אשה, תמצאהו בספר "טמטם", מצוה שילבש האיש בגד אשה צבוע, בשעה שעומד לכוכב נוגה, ותלבש האשה שריון וכלי נשק, בעת שעומדים למאדים. ויש בזה עוד לדעתי טעם אחר, והוא שהפעולה הזו מעוררת לתאוות וגורמת למיני שחיתות. (מו"נ ח"ג פרק לו)

גם ספר החינוך מציין את הטעמים האלה, ובסוף (כמצוה תקמב) מעיר: "זאילו שני הטעמים מצאתים בספרי הרמב"ם ז"ל אחר כתבי אותם. טעמים אלה הולכים ומצטמצמים בתנאי מלחמה, ביחוד הטעם של אלילות, כהערכתו הקולעת של הרב א' הורביץ (סיני כרך כב עמ' רטו):

גם כשיהודי ינתק כל קשריו עם התורה, את קשר הבטחון עברו לא ינתק, ובפרט בעת סכנה, שאז הוא חוזר ומהדק את קשריו לבורא לתורתו, ואדרכה, עי"כ גובר בטחונו בנצחון, וזכות זו תכפר על עוונותיו. כך היא סברת הרמב"ם.

אין הרמב"ם מתעלם מן הצו "ולא יראה בך ערוות דבר ושב מאחריו" (דברים כג, טו). הוא מזהיר (מו"נ ח"ג פרק מא, ע"פ במד"ר טז, "אמר להם משה לישראל וכו'"): "ממיני השחיתות בין החיילים במחנות, אם ארכה שהייתם מחוץ לבתיכם". אבל אין בחששות למיניהם כדי לפטור נשים מלקיחת חלק במלחמת מצוה. עובדה היא שבפירוט ותיאור המצוות "לא יהיה כלי גבר על אשה" אין הרמב"ם מזכיר מלחמה. אין זאת אלא, כשם שהוא מודע לסכנות ולשחיתויות השכיחות במלחמה, ובכל זאת אינו מטיף שלא לצאת למלחמת מצוה, כך גם בענין השתתפות נשים. הרמב"ם מאמין, שכאשר יהודי יוצא למלחמת מצוה, לעזרת ישראל מיד צר שבא עליהם, חוקה עליו, שאמונתו בבורא עולם, משרד כל המערכות, תתחזק, ובזכות מסירות נפשו למען כלל ישראל ינצל ממכשול ותקלה, ויחזור מנצח במלחמה.

ה. סיכום

שני טעמים עיקריים לאיסור התשתתפות נשים במלחמה:

א. צניעות – כל כבודה בת מלך פנימה.

ב. לא יהיה כלי גבר על אשה – כלי זין.

לטעם הראשון, אסור לאשה לצאת גם לספק מים ומזון לחיילים.

לטעם השני, אין אשה רשאית לצאת למלחמה בכלי זין, אבל מותר לה לעזור ללוחמים בדרך כל שהיא.

לדעת הרמב"ם, חייבת אשה להשתתף במלחמת מצוה, בעזרת ישראל מיד צר, לפי כוחותיה ומצבה (בריאות, הריון, ילדים רכים), ואם יש צורך ואפשרות – גם בכלי זין.